

ВОЈНИ АРХИВ

НА ИВИЦИ
ОПСТАНКА

Уколико се дата обећања о налажењу и додели одговарајућих складишта и депоа Војноисторијском институту хитно не претворе у стварност, Војном архиву, у коме се налазе и непроцењиви документи из средине 19. века, прети колапс, а овом народу нестанак доброг дела његовог националног блага

Телеграфски саопштено: проблем је – велики. Војноисторијски институт, који се већ дуже време налази у Бирчаниновој број пет у Београду, недавно је, стицајем околности, доспео у – жижу јавности.

Шта се то догодило да и та војна установа постане занимљива за новинаре и медије?

Поводом све чешћих захтева тужилаштва Хашког суда (Карле дел Понте) да им се из Војног архива доставе одређена документа за окривљена лица пред тим трибуналом, недавно се испоставило да се до неких тражених докумената, која иначе постоје у том архиву, заправо, физички – не може доћи.

Тужитељка, па и део оних који би најрадије да се цела прича о окривљеним што пре заврши, највероватније су се насмејали аргументацији која је, тим поводом, стигла из Бирчанинове број пет, а тиче се "недостављених докумената". Испало је, малтене, да неко намерно крије и не да тражене документе о окривљеном генералу и другим, некада војним лицима. Био је то повод за разне сумње, па и оптужбе на рачун Војске да и на тај начин "крије од правде" окривљена лица.

Најстарији документ који се налази у Војном архиву је из 1847. године, као и они који су за њим следили. Та грађа у Архиву је формално подељена на два дела: од 1847. до 1945. и од 1945. године до данас. Документи који се налазе у Архиву значајна су и непоновљива историјска сведочанства о прошлом времену, те није претерано рећи да представљају право национално, културно и друштвено благо. Ту се налазе и документи највиших српских војних руководилаца из времена ослободилачких ратова 19. и с почетка 20. века, али и они из деведесетих година прошлог столећа.

– Морам да кажем да није добро када се стање које је, иначе, већ годинама алармантно, покреће са своје мртве тачке тек када о томе проговори министар! Да подсетим: годинама смо, и док смо били у оквиру Генералштаба ВСЦГ (до 25. фебруара 2005), а и сада, када смо у оквиру Министарства одбране, упозоравали претпостављене на веома лоше стање Војног архива – каже директор Басара и наглашава:

– И по Закону о културној баштини и оном о архивској грађи Војна архива се и има третирати као културно благо. Уосталом, ни историја српског народа и његове државе не би се могла написати без грађе која се налази у Војном архиву. Зато судбина Војног архива не би требало да буде брига само Министарства одбране већ и Министарства културе, па и влада и једне и друге чланице државне заједнице.

Басара каже да је Војни архив, без обзира на то што је у њему првенствено архивска грађа војне провенијенције, заправо само специјални део свих других архива у СЦГ. Нажалост, 1999. године, када су бомбардоване зграде у Немањиној и Бирчаниновој улици, где су се до тада налазиле просторије и депои Института и Војног архива, ствари се – битно мењају.

– Пре бомбардовања на овој смо локацији имали сасвим пристојне услове за рад Архива. Због опасности од бомбардовања Архив је 1999. на време евакуисан на неколико места. Од тада су наши документи на пет локација у Србији: у Београду на три, на једној у Нишу и на једној код Горњег Милановца – жали се директор Басара.

Колико таква ситуација отежава рад? И у каквим се условима данас налази војна архива?

Према речима саговорника у Војном архиву данас немају ни елементарне услове за рад. Јер архив мора да има срећену грађу у складу са Законом, односно да за сву грађу коју чува има и одређену базу података, рачунаре, одговарајући смештајни простор... Последица свега тога, објашњава први човек Института, јесте да они сада објективно не могу у потпуности да задовоље кориснике архивске грађе, и додаје:

– И тужилаштво и одбрана окривљених у Хашком трибуналу потраживали су одређену архивску грађу од нас и ми смо, у складу са Законом, све што нам је било на располагању дали и једној и другој страни. Али волео бих да се зна да ми у Институту и у Архиву нисмо ти који било шта селектују. Ми радимо искључиво у складу са "папиром" који добијамо од Савета за сарадњу са Хашким трибуналом нашег МО (а који је, опет, у вези са националним центром за ту сарадњу, на чијем је челу министар Расим Љајић). На том "папиру" тачно пише шта треба дати, односно шта морамо да ископирамо од докумената из нашег архива! Значи, не постоји могућност да ми нешто у Архиву хоћемо или нећемо да дамо! Наравно, оно што не постоји, не можемо ни да дамо. Не можемо ни да сакријемо оно што имамо, јер постоји евиденција о томе. Чак смо били у ситуацији да неку широко постављену потребу сами дефинишемо и нађемо оно што ни сам тражилац није знао прецизно да искаже.

■ ХИТНИ ИСТОРИЈСКИ СЛУЧАЈЕВИ

Према речима пуковника Басаре и Крсмановића, њихови корисници су однедавно и домаћи судови за ратне злочине, затим цивилни судови који сада процесирају оно што су некада радили војни судови и чија се грађа налази у Војном архиву. Али у Архив све чешће долазе са захтевом и многа физичка лицу, која сматрају да имају

Где је истина? И да ли је стварно могуће да у једном званичном архиву, који управо обележава 130 година постојања, запослени не могу да дођу до одређених докумената, које им странке, као што је то иначе нормално свуда у свету, затраже?

■ АРХИВА У ЗАКЉУЧАНИМ САНДУЦИМА

Директор Војноисторијског института пуковник др Михајло Басара и начелник Војног архива пуковник Драган Крсмановић кажу да је узрок овакве ситуације, која је за непућене чак и банална, управо то што се и данас, шест година након бомбардовања, до великог броја "војних папира" заиста физички не може допрети, а не због тога што неко неће да приложи тражене документе.

Тим поводом, а због озбиљности ситуације, јер није шала играти се са стрпљењем Карле дел Понте, недавно се огласио министар одбране СЦГ Зоран Станковић, који је за медије објаснио да је истина да се "многи војни документи и данас налазе у некаквим металним сандуцима", на више места, да је архива несрећена, те да се и до многих важних докумената ни данас не може доћи.

право, на основу закона о рехабилитацији Равногорског покрета, да добију архивску грађу о томе да су и они били четници како би, на основу Уредбе о томе, могли да регулишу своје право на пензију. Међутим, често се догађа да у Архиву, кажу саговорници, нема писаних докумената о томе ко је, када и где био у некој четничкој јединици, па се неким објективно не може изаћи у сусрет тим поводом, јер писаног трага о томе нема.

Директор Басара објашњава да је због тих хитних случајева, али и несрећности грађе, Архив постао "уско грло" у тој причи. Јер у Архиву има потпуно несрећене, оне делимично ажуриране и, наравно, срећене грађе. Уз то, корисници који долазе у Војни архив да истражују не само да често не могу да приступе грађи већ у Бирчаниновој улици немају ни нормалну читаоницу, која би требало, како је то широм света, да има своје читаче, скенере, компјутере, апарате за преглед микрофилмова...

– Да не говоримо о физичко-техничкој заштити докумената... Ето, морам да кажем да ми архивску грађу возимо нашим приватним возилима или јавним градским превозом, јер Институт нема службено возило! – јада се директор. – И како онда да одемо до наших депоа у Нишу, Горњем Милановцу, овде у Београду? На неким локацијама немамо, замислите, ни телефонску везу! Већ шест година званично указујемо на озбиљне проблеме са смештајем грађе, али имамо утисак да надлежни, једноставно, нису схватили озбиљност проблема, пошто до сада, као што видите, ама баш ништа није урађено на том плану.

Последице таквог стања у Архиву већ се и те како осећају. У Институту одбијају одговорност за то. Они сматрају да управо због помених проблема и не могу да изврше своје елементарне задатке. Уосталом, напомиње директор, о свему томе је већ одавно обавештена надлежна управа, али те молбе, за сада, нису уродиле плодом.

■ ПОСАО ЗА СТО ГОДИНА

Питамо и колико је времена и људи потребно да се Војни архив и грађа среде и буду примерени својој намени?

Директор каже да би за тај огроман посао требало око сто година, под условом да се Институт кадровски не сиромаша, јер је, само прошле године, без икаквог критеријума отпуштено пет лица.

ОДЛОЖЕНО РЕШЕЊЕ

Прошле године је ствар око смештаја Војног архива готово завршена, јер је коначно, чинило се, било нађено прихватљиво решење у Ресавској улици број четири, где се, иначе, налази Војна штампарија. Та зграда је у прилично добром стању и требало је најмање средстава за адаптацију... Све је било потписано, али су недавне смене у Министарству одложиле до даљњег решавање проблема смештаја Војног архива – каже директор Михајло Басара.

АРХИВИСТИ И МЕТРИ

Архив САНУ има 420 метара архивске грађе и 10 запослених лица (42 м по запосленом). Архив Србије има 7.600 м архивске грађе и 83 запослена (92 м по запосленом), а Архив СЦГ има 10.000 м архивске грађе и 70 запослених (143 м по запосленом). Међутим, Војни архив има 7.200 м архивске грађе и регистратурског материјала и 22 запослена, што значи да на једног запосленог сада долази чак – 327 метара те грађе.

Примера ради, сви други архиви код нас имају чак три до пет пута више архивиста по метру архивске грађе од Војног архива.

Ипак, кажу саговорници, и када би се архива дигитализовала и када би се добила рачунарска опрема, опет би били потребни нови људи. Уосталом, јавност не зна да је Архиву амерички Џеферсон институт понудио конкретну помоћ у опремању савременом рачунарском опремом, чиме би и почела дигитализација наше војне архиве. Међутим, слежу раменима саговорници, данас у Институту нема ни места где би те рачунаре и скенере сместили, тако да је реализација те мале донације одложена због – смештајних проблема!

Тим поводом у Институту постоји идеја да се после опремања рачунарском опремом надлежнима предложи могућност цивилног служења војног рока и у Архиву. Наиме, после краће обуке за послове дигитализације архивске грађе, у Архиву би могли да раде на скенирању докумената многи младићи којима би такав ангажман одговарао. И то би, по мишљењу саговорника, била најбржа и најбоља помоћ не само Архиву већ и нашој држави. Тиме би, истовремено, започео и велики посао сређивање богате историјске грађе.

Пуковник Драган Крсмановић каже да је, нажалост, судбина овог народа и његове државе била да су се стварали у борби и да је њихов опстанак био везан за ратове и оружане сукобе. Због тога су и документи који се односе на те сукобе значајна грађа за проучавање не само војне већ и целокупне историје српског народа.

Нажалост, каже Крсмановић, Архив се налази у војној орга-

Снимио Горан СТАНКОВИЋ

Без елементарних услова за рад: пуковници др Михајло Басара и Драган Крсмановић

Око 3.600 сандука чека на отварање

БЕЗ МИКРОФИЛМОВА

Микрофилмску секцију Војни архив је изгубио 1999. године, тако да данас у њему постоје само микрофилмови са нашом архивском грађом, коју је, за своје потребе, а на основу потписаног уговора, урадио Музеј холокауста из Вашингтона. Наиме, тај музеј је микрофилмовао те документе за своје потребе и само оно што је њих занимало, те су Војном архиву, после обављеног посла, дали копију тог микрофилма. Нажалост, све друго није микрофилмовано, тако да данас у Србији не постоји тај други, али не мање важан облик чувања војне историјске грађе.

низацији, која је, иначе, последњих година на маргини друштвеног занимања.

– Још је жалосније што је Архив и институција културе и што би требало да јој се зна, а не зна се, право место у друштву. Зато је несхватљиво да је и после шест година Архив још расељен на пет места, међусобно удаљених по неколико стотина километара, без превоза и могућности комуникације... У таквим условима тешко је замислити нормалан рад. Како уопште пронаћи одређени документ – пита се и сам Крсмановић и додаје да документи који једном уђу у Архив, касније не могу бити отуђени ни на који начин.

Начелник Архива каже и да су сви њихови документи доступни јавности, али да је, пошто грађа није архивистички систематизирана, приступ појединим документима физички отежан.

— ■ ОД СЛАВИЈЕ ДО КАЛЕМЕГДАНА И НАЗАД

– Због просторних проблема понекад веома тешко долазимо до појединих материјала. То се уосталом може видети по нашим де-

ДОНАЦИЈЕ

Најава донације и жеља развијеног света да помогне Војном архиву види се и у томе што је Цеферсонов институт из САД још увек вољан да нашу установу опреми савременим рачунарима и опремом. У Архиву кажу да још не могу да пристану на то, јер осим што немају простора за смештај те рачунарске опреме, ни сами не знају где ће им бити место у реорганизованом систему. Другим речима, без јасног плана и пројекта развоја Војног архива нема ни новчане донације Американаца.

Депо у Клатичеву, ових дана...

поима, где су сандуци са архивском грађом сложени у неколико нивоа и редова. У таквој ситуацији, која ма колико била банална, појавила се прича из Хашког трибунала да ми "нећемо да дамо неке документе". Међутим, испало је да је то добра прилика да широј јавности обелоданимо каква је стварна ситуација у Архиву... И да обавестимо и оне у иностранству да ми у Архиву, дословно, због тих бројних сандука не можемо да дођемо до одређених докумената – каже пуковник Крсмановић, и наставља:

– Али да не буде забуне! Уложили смо велики напор и труд да пронађемо тражене документе... Само прошле године Центру за сарадњу са Хашким судом предали смо више од 12.000 копија и ставили на увид 70.000 страница докумената. Али, ни то, изгледа, није било довољно... Ми не желимо да љага падне на нас као стручну институцију, која због објективних околности у којима ради не може да испуни све захтеве одмах. Наш је циљ да испунимо све преузете обавезе и то на ефикасан, коректан и на закону заснован начин, да не би испало да нешто кријемо или да нећемо да сарађујемо. Ми смо и институција овог друштва, хоћемо да помогнемо и грађанима, али молимо да држава помогне и нама.

Како смо сазнали, у Војном архиву има 20 запослених, што је за седам и по километара архивске грађе или за више од 36 милиона листова, колико чувају што у рафовима, што по сандуцима – мало.

– Када би се ти листови поређали један поред другог, била би то раздаљина од Славије до Калемегдана и назад. Но, није проблем само у бројности грађе. Њу треба класификовати, систематизовати, смештити, заштити, конзервирати... Прошле године имали смо бројне захтеве за издавање докумената, а кроз наше просторије прошло је више стотина истраживача, међу осталима, и десетак страних. Примили смо и решили око хиљаду писмених молби људи који су нешто тражили у Архиву, а у међувремену нам је стигла и документација укинutih војноправосудних органа и расформираних војних савета, што је, све заједно, вишеструко повећало архивску грађу – напомиње Крсмановић и подвлачи:

– Уместо да се, сходно логици, због тога кадар занови и повећа, прошле године смо имали смањење запослених, и то без икаквих критеријума. Тада су нам укинули радно место конзерватора и фотокопира, а ми смо само 2005. године урадили 34.000 копија разних докумената за Трибунал, странке... То неко мора да уради! Молимо и странке да саме донесу папир за копирање, јер га често немамо. Нисмо успели да поправимо читач микрофилмова. Можда све то што говорим изгледа банално за озбиљну институцију, али нама то, у свакодневном послу, задаје много мучка. Жалосно је и да наши запослени носе у кесаму у тролејбусу документе које су степеновани као државна или војна тајна... Замислите да нам неко у тролејбусу отме кутију са таквом грађом, мислећи да је унутра ко зна шта?! Које ми да објаснимо после да је, рецимо, нестала документација са потписом Живојина Мишића, Степе Степановића, важне историјске одлуке – национално благо?

У Архиву кажу да се, упркос поменутих проблемима, заиста труде да њихов богат архивски фонд физички не пропадне, али и отворено упозоравају да ће тај задатак са сваким даном бити све тежи. Без нормалног простора за ту намену, клима-уређаја у депоима архива, контроле влажности ваздуха и осталога што и Закон прописује, тешко да ће успети да одрже архивску грађу у нормалном стању. Крсмановић наглашава да све има своју границу и да они не желе да буду саучесници у девастацији националног блага. Иако не сматрају да су они нешто посебно у односу на друге архиве у земљи, ипак на-

помињу да поменута ситуација показује какав је, заправо, однос надлежних према тој установи, те да је то класичан и акутан пример општег односа друштва према националном и културном благу, па и прошлости ове земље.

– Да бисмо спречили пропадање грађе, ми смо били принуђени да ограничимо приступ одређеним документима, нарочито оним старијим, из 19. века, који су и због структуре тадашњег папира много подложнији утицају времена, хабању, гљивицама... Зато смо те старе документе заштитили... Међутим, проблем је већи са новијим документима који се налазе у нашем депоу у Клатичеву код Горњег Милановца, а који је крајње неуслован за смештај било какве архиве. Тој објекат је прављен пре пола века и нема грејања. Искључили смо тамо и струју да због прокишњавања и велике влаге неко не би погнио... На срећу, документи који се налазе у њему смештени су у типским метално-дрвеним изолованим сандуцима, па некако одолевају у тим лошим условима. Тамо су улазили глодари, а има и других ствари које су озбиљно угрозиле архиву. Стање у том депоу је, дакле, крајње критично. Има проблема и у нашем складишту у Војној гимназији, где се налази и грађа војних судова... Тамо, рецимо, прокишњава кров, па смо били принуђени да ставимо велике најлоне преко полица да се, кад већ капље, слива на другу страну, а не на архиву... Немамо избора – са мучнином прича пуковник Крсмановић.

Питамо домаћине колико би требало квадрата да би се нормално сместила војна архива?

Пуковници кажу да их је заиста охрабрило наређење министра одбране Зорана Станковића, које је ових дана стигло, да се под хитно нађе адекватан простор за Војни архив. Тренутно, Војна архива се налази на пет локација, на укупно око 2.500 квадратних метара, а за нормално функционисање било би им потребно око 6.000, пре свега депоа за смештај докумената. Када би имали клима-уређаје, кажу у Архиву, они не би били у њиховим канцеларијама већ у депоима где се налази најстарија грађа. Када би се решили смештајни проблеми, каже Крсмановић, могли би да крену, по листи приоритета, и у сређивање стања архива, па би се за неколико година Архив довео у нормалу.

– Ми смо сада на оштрици ножа. Или ћемо ускоро, ако се ништа не предузме, бити потпуно блокирани у раду и осумњичени да, наводно, са неким посебним намерама кријемо неке документе и бити одговорни за пропаст значајне грађе из националне историје, нека врста саучесника у тој пропасти... Међутим, ми се надамо да до тога неће доћи. Верујемо да ће се обезбедити објекат за Архив и да ћемо моћи, са постојећим кадрам, или уз мало појачање, са савременим рачунарима и опремом, за неколико година Архив довести у ред – каже Крсмановић.

■ ИМА ЛИ ЈОШ ТАЈНИ?

На крају питамо има ли у Војном архиву докумената до којих се може доћи, али који и данас представљају војну или државну тајну? Оних који су и сада под неким ембаргом?

– Ту материју код нас регулишу архивистички прописи, који кажу да је документ доступан после 50 година од његовог настанка. Међутим, нама је просторни проблем много већи од временског, и ако бисмо тај први решили верујемо да би та граница од 50 спала на 30 година, по међународним

Последњих година, у складу са законом, више војних архивиста завршило је архивистички курс у Архиву Србије, упознано се са радом других колега у земљи и иностранству, али и са међународном регулативом у тој области. У очекивању закона о архивској грађи Србије, те закона о електронском потпису, у Војном архиву верују да ће се они међу првима укључити у електронско архивирање грађе, што би помогло и ефикаснијем складиштењу материјала.

стандардима, што је, иначе, и граница за истраживаче. За творце грађе, дакле за некога ко тражи своје документе, а налазе се код нас, нема ни каквог ограничења. За научне раднике и историчаре ми смо спремни да отворимо архиву и до 1990. године. Другим речима, у нашем архиву нема докумената која се крију или су под било којим ембаргом. С друге стране, Руси имају неколико процената докумената који су забрањени за јавност, а о рестриктивности британске архиве да и не говоримо. Те велике империје су тако одлучиле својим прописима, јер су процениле да би изношењем неких докумената у јавност могле саме себи нанети штету... По нашим важећим прописима, када прође 50 година од настанка документа, скида се ознака тајности са њега и он постаје доступан јавности. Истина, некада се на многе војне документе, па и државне, и то потпуно некритички, стављала ознака тајна, неретко и највишег степена, иако је реч о потпуно безвредним документима са националног, државног или безбедносног аспекта. Напротив, наш интерес је да сва та грађа буде доступна широј јавности и ми мислимо да је време када је политика командовала науци и струци прошло, да се неће поновити време када су, због уских политичких интереса, одређени документи склањани, нису публиковани у зборницима, негативно селектовани... Видите, ми сад имамо велико занимање јавности за архивске фондове Милана Недића, ђенерала Драже Михаиловића... а управо због тога што су баш ти документи склањани или сакривани како би се о тим људима или догађајима из прошлости стекао погрешан утисак у јавности – каже начелник Војног Архива и подвлачи:

– Ми се надамо да ће управо потпуна доступност свих докумената омогућити да се, после толико година, историјска слика употпуни и постане објективнија. Наравно, Војни архив чува само документе који су му дата на чувања. Значи, постоје документи који никада нису ушли у наш архив! За нама је период од 50 до 60 година, када су одређени људи држали политички монопол и када су управо они, у најужем кругу, и доносили многе важне државне и војне одлуке, а не институције које су биле надлежне за то. Дакле, за многе важне одлуке ми немамо писане документе, јер су они донети у уском кругу и усмено, а ако су и били писани, они су или уништени или задржани у неким приватним и личним архивама. Уз то, постоји и специјални архив за неке документе који се налазе у Војнобезбедносној агенцији. Ми ћемо тражити од њих и такве документе, којима је истекао рок тајности јер, као што смо видели, и БИА је предала неке старе документе архивима града Београда и Србије, оне из времена Другог светског рата, Гестапоа, Голог отока... Мислим да нема више разлога ни да ВБА крије неке старе документе, за које влада прилично интересована јавности. Хоће ли, међутим, то бити тако, показаће време... ■

Душан МАРИНОВИЋ
Снимео Радован ПОПОВИЋ

